

Afirmare și alienare în istoria romanității balcanice

Peninsula Balcanică datorează structurii și așezării sale geografice, ca și împrejurărilor istorice prin care a trecut de-a lungul veacurilor o compoziție etnică de singulară diversitate și complexitate. Neamuri deosebite se învecinează și se întrepătrund pe teritoriul ei într-o textură inextricabilă, unică în lume. Această situație a generat, pe de o parte, rodnice apropieri și schimburi de valori între oameni de diferite naționalități care au dus până la apariția unei mentalități și civilizații balcanice relativ unitare, comune tuturor. Pe de altă parte însă, la răstimpuri, aspirația către menținerea individualității etnice, confruntată cu tendința contrară, de omogenizare națională, dezvoltată de unul sau altul dintre statele constituite în Peninsula a dus la aprige înfruntări între componentele mozaicului de popoare de aici, la conflicte de proverbială violență, întreținute adesea de marile puteri interesate în dominația întregii zone. Mai puțin aspre parcă în vremurile mai îndepărtate, în cadrul marilor formațiuni imperiale cu aspirații la universalitate care au înglobat popoarele Peninsulei Balcanice, aceste înfruntări au sporit în intensitate după apariția și dezvoltarea statelor naționale moderne și au avut ca efect, nu o dată, deznaționalizarea unor însemnate grupuri de alogeni, dacă nu a tuturor celor cuprinși în granițele lor.

În contextul etnic balcanic, alături de sârbi, bulgari, sloveni, croați, albanezi, greci și turci, ca să vorbim numai de componentele etnice principale ale Peninsulei, de cele creatoare de state proprii și de culturi naționale scrise, îi întâlnim, de-a lungul vremurilor, răsfurați mai pretutindeni pe întinsul acesteia pe reprezentanții romanității balcanice, numiți, de popoarele între care și-au dus viața, **vlahi**, vorbitori ai unor idiomuri romanice, derivate direct din latina răsăriteană și purtători ai unei culturi populare tradiționale specifice, cu rădăcini în fondul autohton paleobalcanic.

În secolul trecut, acești vlahi mai erau încă o puternică realitate etno-lingvistică distinctă, conștientă de individualitatea ei și dornică de a și-o păstra, la adăpostul formelor aproape rituale și al instituțiile tradiționale ale unei vieți patriarhale, desfășurate în comunități relativ închise, îndeletnicindu-se cu păstoritul de tip transhumat și cu meșteșugurile legate de el, prelucrarea lânii și a laptelui și comercializarea produselor lor, dar și cu cărăușia. Trei erau principalele grupuri prin care mai trăia această romanitate balcanică: **aromânii**, grupul cel mai numeros și mai compact, din sudul Peninsulei Balcanice, răspândit în Pind, Tesalia, Acarnania, Etolia, Epir și Macedonia, **meglenoromânii** din câteva localități situate în nordul Greciei și sudul actualei Republici Macedonia și foarte puțin numeroșii **istoromâni**

din Peninsula Istria. Ele supraviețuiesc și astăzi, dar se află într-un foarte avansat stadiu de deromanizare, asimilându-se într-un ritm tot mai intens, accentuat de condițiile vieții moderne și de împrejurările politice și culturale locale, popoarelor majoritare care dau caracterul național al statelor în care se găsesc: grecilor, slavilor, albanezilor. Coloniile de aromâni din România și din alte părți ale lumii (Europa, Statele Unite, Canada, Australia) sunt supuse și ele asimilării progresive. În trecutul mai îndepărtat, numărul grupurilor de vlahi din Peninsula Balcanică era însă mult mai mare. Au dispărut cu totul vlahii din Haemus, cei care se întindeau cândva de-a lungul văilor ce coboară din acest masiv muntos până în zona de coastă a Mării Negre, în Tracia și în Rodope și care au participat intens la restaurarea țaratului bulgar în secolele XII-XIII, dându-i acestuia dinastia domnitoare a Asăneștilor și, pentru o vreme, caracterul de regat vlaho-bulgar, recunoscut, în schimbul unirii religioase cu Roma, de papalitate. Au dispărut, de asemenea, vlahii din nord-vestul Peninsulei Balcanice, din Serbia, Bosnia, Muntenegru și Croația, de pe litoralul dalmatin, atestați, până în secolele XVII-XVIII, de numeroase izvoare de diferite proveniențe ca un important factor economic și militar. Urmele lăsate de aceste două din urmă grupuri dispărute de vlahi, cei din Haemus și cei din nord-vestul Peninsulei Balcanice, în toponimia romanică a regiunilor locuite de ei odinioară și în onomastica notată de izvoare scrise arată că ei vorbeau un grai propriu, mai apropiat decât al celorlalți de româna din vechea Dacie.

Majoritatea covârșitoare a celor care, în momente diferite din istorie și în calități diferite, au venit în contact cu acești vlahi din Peninsula Balcanică au fost frapați nu numai de individualitatea lor etnică și lingvistică romanică, de conștiința acesteia și de mândria cu care o afirmau, ci și, în măsura în care dispuneau de necesarele elemente de comparație, de asemănarea lor până la identitate cu românii din nordul Dunării, numiți de altminteri, și aceștia, de popoarele învecinate, tot vlahi. Demnitari bizantini cultivați, misionari catolici, trimiși diplomatici sau agenți secreți ai marilor puteri interesate în zonă, călători străini prin Sud-Estul Europei, ca să nu mai vorbim de istorici, filologi și etnografi, îi socotesc pe vlahi români balcanici, iar graiurile lor dialecte ale limbii române. Umanistul bizantin Laonic Chalkokondyl, din secolul al XV-lea, exprimă în chipul cel mai limpede ideea identității dintre vlahii din sudul și cei din nordul Dunării care alcătuiesc, după părerea sa, un singur neam ce se întinde din Carpați până în Pind, dar despre care nu poate spune unde anume își are patria de origine.

Știința modernă confirmă, nuanțând-o totodată, teza umanistului bizantin, cu argumente rezultate din cercetări arheologice, istorice, lingvistice și etnografice. Romanitatea balcanică nu este decât componenta sud-dunăreană a romanității răsăritene, masă etno-lingvistică relativ unitară, întinsă într-adevăr, cândva, din Carpați până în Pind și de la Marea Adriatică până la Marea Neagră, din care face parte și romanitatea dacică. Substratul acestei romanități răsăritene este și el relativ omogen, fiind alcătuit din elemente străns înrudite între ele, geto-dacice la nord de Dunăre, iliro-tracice la sud de ea. Identitatea structurală a graiurilor vorbite de reprezentanții tuturor grupurilor romanice din Europa sud-estică este dovedită de lingviști: ei conchid că este vorba de dialecte ale uneia și aceleiași limbi române, dintre care

numai unul, al dacoromânilor, a avut șansa de a evolua nestânjenit și de a deveni o limbă literară. Vocabularul esențial al tuturor acestor dialecte, fondul lexical principal este latin și identic, diferite profund sunt mai ales sectoarele lexicului care depind de mediul de civilizație și cultură în care fiecare dintre aceste idiomuri s-au dezvoltat și care și-a pus amprenta slavă, greacă sau albaneză asupra lor. Numele etnic pe care și-l dau toți reprezentanții romanității răsăritene, fie ai celei dacice, fie ai celei balcanice, este același: ei se desemnează cu variante, evaluate și diversificate specific idiomurilor lor, ale latinescului **Romani** (drom. **rumâni**, arom. **armâni**, istr. **rēmëri**). La rândul lor, așa cum am mai amintit, străinii îi denumesc cu etnonimul de origine germanică **vlahi**, care însemna inițial „cetățeni ai Imperiului roman”, și pe care li-l rezervă numai lor. În sfârșit, există vechi tradiții orale consemnate în scris de izvoare medievale, care vorbesc despre unitatea inițială a romanicilor răsăriteni, din care s-ar fi desprins, deplasându-se către sud, românii balcanici. Toate acestea ne îndreptătesc să-i calificăm pe reprezentanții romanității balcanice drept români balcanici, iar graiurile lor drept dialecte balcanice ale limbii române, câtă vreme dorim să punem astfel în lumină strânsa înrudire genetică dintre toți urmașii romanității răsăritene.

În împrejurările istorice și în condițiile geografice ale Sud-Estului european, conștiința acestei înrudiri, chiar atunci când ea a existat, la nivelul oamenilor de cultură, nu a putut însă deveni niciodată cheagul unificator al unei mari națiuni românești și, cu atât mai puțin, temeiul spiritual al unui stat național în spațiul definit de Chalkokondyl. Nici chiar conștiința individualității lor romanice, niciodată pierdută cu totul, nu a putut fi, pentru românii balcanici, germenul creator al unei noi națiuni romanice, făuritoare de stat și de cultură proprii. După ce blocul etnolingvistic al romanității răsăritene, ultimul bastion al latinității și al civilizației imperiale romane, cu centrul transferat acum pe Bosfor, a fost covârșit și dislocat de invaziile barbarilor, așa cum s-a întâmplat de altfel și cu romanitatea apuseană, destinele românilor din vechea Dacie s-au despărțit de acelea ale românilor balcanici. Insulele de romanitate din spațiul nord-dunărean, Vlahiile relativ autonome față de cuceritorul străin, au izbutit, în etape ce se înlănțuie de-a lungul secolelor, să-și dobândească libertatea și să se unească, mai întâi în principatele feudale, apoi în statul național unitar român, afirmându-se spiritual printr-o cultură cu puternice trăsături de originalitate. Vlahiile similare ale românilor balcanici au rămas pentru totdeauna despărțite și împărțite între puterile alogene rivale ce-și disputau uneori hegemonia asupra întregii Peninsule: Imperiul bizantin, Țaratul bulgar, Regatul sârbesc, Regatul croat, Imperiul latin din Constantinopol, Imperiul otoman. Oricât de largi ar fi fost privilegiile și autonomiile de care ei se bucurau, oricât de puternic atașamentul lor față de propria etnicitate, românii balcanici au fost nevoiți să graviteze totuși în orbita unor centre de autoritate politică, spirituală și culturală străine, care le-au absorbit energiile creatoare în folosul lor. Pentru ei, intrarea în circuitul vieții urbane, afirmarea culturală superioară, pătrunderea în clasa politică diriguitoare, ascensiunea în ierarhia bisericii răsăritene, cu alte cuvinte ieșirea din ruralitatea ancestrală și depășirea nivelului folcloric al culturii însemnau totodată începutul renunțării la identitatea lor etnică și nu potențarea acesteia. Iată de ce s-a putut afirma, pe bună

dreptate, că destinul românismului a rămas legat pentru totdeauna de vatra Carpaților, unde el și-a găsit împlinirea deplină și nu de Haemus sau de Pind.

Felul în care s-au desfășurat și rezultatele la care au ajuns încercările de afirmare proprie întreprinse de românii balcanici în epoca medievală și în cea modernă confirmă acest adevăr. Rod al unei mișcări insurecționale anti-bizantine inițiate de vlahii din Haemus, la sfârșitul secolului al XII-lea, sub conducerea fruntașilor unei Vlahii locale, frații Asan, Petru și Ioniță din familia zisă a Asăneștilor, cea dintâi creație de stat a românilor cunoscută de istorie este regatul româno-bulgar din Târnovo, consacrat de papa Inocențiu al III-lea prin încoronarea lui Ioniță, după unirea bisericilor română și bulgară cu Roma. Ideea romanității românilor a jucat un rol important, atestat de corespondența diplomatică a vremii, în tratativele care au premers acestei recunoașteri, fiind invocată de ambele părți ca un argument în favoarea apropierei reciproce. Totuși, pe măsura extinderii acestui stat și a creșterii rolului său în Peninsula Balcanică, masele de bulgari asociate în chip necesar grupului vlah inițiator al mișcării au sfârșit prin a impune, în numele tradiției imperiale ortodoxe a vechiului țarat bulgar, desfacerea unirii religioase cu biserica romano-catolică, refacerea patriarhiei ortodoxe bulgare, restaurarea culturii slave și, în cele din urmă, transformarea regatului românilor și al bulgarilor într-un avatar al imperiului lui Boris-Mihail, într-un al doilea țarat bulgar, rival cu Bizanțul la hegemonia asupra întregii lumi sud-est europene. În urma acestei evoluții, nu numai dinastia de origine românească s-a bulgarizat cu totul, ci însuși grupul românilor din Haemus a dispărut prin asimilare cu bulgarii, iar cronistica medievală bulgară a făcut să dispară din conștiința istorică a vecinilor noștri orice amintire a rolului românilor și al unirii cu Roma în făurirea și legitimarea noului imperiu. Încercarea vlahilor din Haemus de a-și afirma, sub semnul romanității lor, individualitatea și forța creatoare de stat și ideologie a avut ca ultim rezultat, în împrejurările realităților balcanice, renașterea țaratului și înflorirea culturii bulgare.

În chip asemănător s-au petrecut lucrurile și în cazul aromânilor din sudul Peninsulei Balcanice, câteva sute de ani mai târziu. Privilegiile și statutul de relativă autonomie de care ei se bucurau în cadrul Imperiului otoman, pe de o parte, conjunctura internațională, pe de alta, au permis aromânilor din Pind și Epir să facă din comunele lor, în secolele XVII-XVIII, adevărate burguri balcanice, centre urbane cu importante rosturi în tranzitul și difuziunea produselor vehiculate pe drumul comercial ce lega Orientul de Occident și care străbătea acum zona locuită de ei. Nu mai puțin importantă a fost dezvoltarea în aceste centre a meșteșugurilor, a producției pentru piață de țesături, lactate și mică metalurgie. A apărut astfel un adevărat patriat romanic balcanic, o burghezie aromânească, factor de progres și înnoire a vieții economice în sens capitalist, modern. Cel mai însemnat dintre centrele urbane aromânești, Moscopol, a devenit curând și o metropolă a culturii, dotată cu o Școală Superioară, Noua Academie și, se pare, cu prima tipografie care a funcționat în Imperiul otoman, în care erau receptate, pentru a fi răspândite mai departe, prin învățați de prestigiu (Teodor Anastasie Cavalioti, Hrisant din Zița, Ioan Chalkeus, Ioasaf, viitor patriarh al Ohridei, Dionisie Manduca, mitropolit al Castoriei, Dimitrie Pamperi, Daniil Moscopleanul) și cărți de largă circulație, ideile

cele mai înaintate, filosofice și științifice, ale Apusului, principiile raționalismului cartezian și ale luminismului incipient. De această viață culturală sunt legate primele preocupări de cultivare a dialectului aromân și de studiere științifică a acestuia. Totuși, limba de cultură folosită de patriciatul aromânească și de învățații aromâni din Moscopole era limba greacă, limba bisericii ortodoxe căreia ei îi aparțineau, limba tradiției bizantine de care erau legați, iar dominantă conștiinței lor culturale și politice era „romeică”, nicidecum românească. Moscopole a devenit centrul de radiație spirituală al unui elenism progresist, luminat, neexclusivist, care îngăduia vlahilor să-și afirme cu mândrie specificitatea, însă nicidecum să o substituie celei elenice. Energiile romanității balcanice din Pind și Epir au fost astfel absorbite de elenismul pe care ele l-au îmbogățit, iar mai târziu, în epoca naționalismului romantic, însăși individualitatea romanică a vlahilor de aici a fost contestată în numele grecității.

Către sfârșitul secolului al XVIII-lea, orașul Moscopole a fost distrus, ca și alte centre urbane din regiunea Pindului și Epirului, în împrejurări nedesluite încă, în zilele satrapului Ali-Pașa din Ianina, creatorul unui mic imperiu local balcanic, răzvrătit împotriva puterii otomane centrale. Numeroase familii aparținând patriciatului aromânească au emigrat în orașele Europei centrale, dobândind, în Imperiul habsburgic, în Ungaria, Banat și Transilvania, datorită averii și energiei lor, poziții economice importante și chiar ranguri nobiliare. Constituind, împreună cu grecii, importante comunități în jurul bisericilor ortodoxe, precum cele din Viena și Budapesta, de ei citorite, acești aromâni au ținut, asemenea înaintașilor lor din locurile de baștină, să-și manifeste în egală măsură atât conștiința identității lor romanice, cât și atașamentul față de elenismul cultural și politic luminat, promovat, ca formă de civilizație creștină, de învățații moscopoleni, refuzând să vadă între acestea vreă incompatibilitate. Ei au cerut și obținut ca în diplomele imperiale care le consfințeau privilegiile, să fie consemnat îndoitul caracter național, vlah și grecesc, al comunităților și bisericilor lor. Mai mult decât atât, unii învățați aromâni din aceste colonii stabilite în Europa centrală (Constantin Ucuta, George Roja, Mihai Boiagi) au încercat să contribuie, prin abecedare, gramatici, compendii istorice, la constituirea unei culturi scrise aromânești, susținând chiar folosirea alfabetului latin, după ce apelaseră la cel grecesc. În urma contactelor cu ideile Școlii ardelenice, ei au ajuns chiar să îmbrățișeze ideea unității tuturor românilor, a celor din vechea Dacie și a celor din Peninsula Balcanică. Asemenea încercări, condamnate de cercurile tradiționaliste ale Patriarhiei ecumenice și de intelectuali greci de felul lui Neofit Doukas, profesor la Academia Sf. Sava din București, dar înfăptuite cu sprijinul celei mai mari tipografii grecești din Viena, cea a fraților aromâni Marchide Puiu, nu au dus totdeauna la o ruptură a aromânilor cu elenismul. Dimpotrivă, patriciatul aromânească din emigrație a susținut cu neegalată generozitate, prin donații impresionante de bani, edificarea instituțiilor renașterii și modernizării în spiritul european a elenismului, Universitatea și Academia Greacă din capitala regatului elenic, apărut în urma revoluției anti-otomane de la 1821, iar unii fruntași aromâni, ca baronul Sina, au ajuns să reprezinte interesele diplomatice ale acestuia în Apus. Nu altfel s-au comportat, la alt nivel social și de cultură, armatolii și clefții aromâni din Epir, Pind, Macedonia și Tesalia, a căror contribuție eroică la lupta pentru eliberarea

creștinilor din Peninsula Balcanică de sub jugul otoman și încadrarea lor într-un stat de limbă și cultură greacă, „romeică“ este bine cunoscută astăzi de istoriografie. Cântecul popular grecesc și aromânește care le slăvesc faptele și jertfa, conferind adesea acestor haiduci balcanici dimensiuni legendare, pun în lumină deopotrivă caracterul lor etnic vlah și devotamentul lor față de elenismul creștin. Atât în Peninsula Balcanică, patria lor de obârșie, cât și în Europa centrală, unde au fost nevoiți să emigreze, românii au înțeles așadar, în zorile epocii moderne, să lege soarta neamului lor de aceea a elenismului, în serviciul căruia și-au pus enegia în chip conștient, demn și generos. Specificitatea lor romanică, la care departe de a renunța, se refereau cu mândrie, rămânea pentru ei, atât la nivelul conștiinței populare, cât și la acela al elitelor cultivate, o trăsătură secundară a personalității lor întru totul compatibilă cu aderarea la comunitatea spirituală și politică creștină răsăriteană, de expresie elenică.

Evoluția în sens laic, liberal, democratic și național a mentalităților politice și culturale pe plan european a modificat însă în chip dramatic această situație. Noua concepție despre statul și cultura națională, aplicată cu strictete și intransigență în mediul de singulară policromie etnică al Peninsulei Balcanice, a generat puternice conflicte între popoarele acesteia, cu neputință de cuprins în formațiuni naționale perfect omogene. În perspectiva destrămării Imperiului otoman, moștenitorii virtuali ai acestuia, statele naționale din Peninsulă, au încercat să-și asigure din vreme o cotă parte cât mai mare din masa succesorală care le revenea. Pentru a-și justifica pretențiile asupra unor teritorii, ele au invocat, în spiritul vremii, ca argument suprem, naționalitatea locuitorilor lor. Românii, care aveau o pondere considerabilă tocmai în ținuturile cele mai complex structurate demografic și cele mai disputate între statele balcanice, în Macedonia mai ales, puteau juca un rol decisiv în favoarea uneia sau alteia din părțile aflate în rivalitate și conflict. S-a încercat obținerea adeziunii lor, atât prin mijloace pașnice, cât și prin presiuni exercitate prin biserică sau școală, dar chiar și prin bande înarmate care terorizau populația, vestiții „comitagii“, agenții diferitelor comitete pentru eliberarea Macedoniei. Nici unul dintre naționalismele care-i revendicau pe români pentru a-i asimila nu mai era dispus să le respecte și nici chiar să le recunoască specificitatea romanică. Le rămânea de ales cui anume să-și sacrifice ființa etnică, deoarece era evident că, prin ei înșiși, românii nu puteau improviza o formațiune politică proprie, o biserică națională, o cultură scrisă în limba lor, o națiune. Cei mai mulți dintre români, confrunțați cu naționalismul grecesc, sârbesc, bulgăresc și, mai târziu, cu cel albanez, au optat, potrivit afinităților și legăturilor istorice, pentru elenism. Contribuția lor la eliberarea și extensiunea Greciei și a culturii grecești în secolul trecut în Peninsula Balcanică este pusă astăzi tot mai mult în lumină de istoriografie.

Singura cale de menținere și dezvoltare a ființei etnice a aromânilor în „secolul naționalităților“ a fost cea inițiată de oamenii de cultură și de stat români: afirmarea lor ca români balcanici, cu sprijinul României, sub ocrotirea Imperiului otoman, prin cultură. Idealul romantic al redesteptării conștiinței naționale românești a aromânilor și al transformării lor într-un avanpost al românismului în Peninsula Balcanică, formulat de Nicolae Bălcescu, într-o scrisoare din 1848 către Ion Ghica,

a fost îmbrățișat cu entuziasm de generația revoluționarilor pașoptiști și unioniști, făuritorii statului român modern. Oameni ca Dimitrie Bolintineanu și Anastase Panu, ei înșiși de origine aromână, Ion Ionescu de la Brad, Christian Tell, I.C. Brătianu, C.A. Rosetti, Cezar Bolliac, V.A. Urechia, cărora li s-au adăugat un grup de aromâni stabiliți în țările române, intelectuali și oameni de afaceri ca Gr. Granda, D. Cozacovici, M. Niculescu, Zisu Sideri, Toma Tricopol, au desfășurat o vie activitate publicistică și propagandistică în jurul a ceea ce înțepea să se numească „chestiunea aromânească”, temeinic cercetată azi de M.D. Peyfuss, chestiune destinată a deveni, prin intervenția directă a statului român, o problemă internațională, parte a marii chestiuni orientale, a organizării păcii în Sud-Estul Europei în urma destrămării sistemului de dominație imperial otoman. Au fost adresate memorii Porții (D. Bolintineanu către marele vizir Fuad Pașa în 1853/54) și împăratului Napoleon al III-lea al Franței (I.C. Brătianu în 1853, A. Panu în 1863), solicitându-se organizarea autonomă a aromânilor și asigurarea cultivării naționalității lor prin școli și biserici românești. Au fost lansate manifeste către români și aromâni, în română, aromână și greacă, invitându-i să sprijine întemeierea de școli românești pentru aromâni (D. Cozacovici, în 1859; Chr. Tell, D. Bolintineanu, C.A. Rosetti și C. Bolliac, în 1863). Au fost editate ziare care să facă propagandă în favoarea aromânilor („Dâmbovița” lui Gr. Granda și D. Bolintineanu, în 1858; „Albina Pindului” lui Gr. Granda, în 1868). Au fost întreprinse călătorii și D. Bolintineanu a publicat un volum de impresii de călătorie la românii din Peninsula Balcanică (1863), mai curând un manifest, întemeiat și pe lecturi, decât o simplă relatare de fapte constatate la fața locului. În anul 1860, a fost organizat, la București, un Comitet macedoromân (D. Cozacovici, frații Goga, M. Niculescu, Z. Sideri, T. Tricopol) menit să dea coerență și îndrumare sigură mișcării de redeșteptare națională a aromânilor care se închegea și să-i reprezinte, într-un fel, pe aromâni pe lângă statul român. În același an, Anastase Panu, fost caimacam al Moldovei, a schițat programul precis al acțiunii românești în Peninsula Balcanică, fixându-i obiectivele și mijloacele. Era vorba de a cere statului român să folosească o parte din fondul mănăstirilor închinat, adică din rezultatul secularizării bunurilor mănăstirești atonite, pentru a finanța crearea, în cuprinsul Imperiului otoman, în regiunile locuite de aromâni, a unei rețele de școli românești, încredințate unor cadre didactice formate în România, care să înfăptuiască redeșteptarea conștiinței naționale la acești români din Peninsula Balcanică. Urma să se ceară de asemenea statului român să intervină pe lângă Poarta otomană și marile puteri protectoare în folosul aromânilor și să încerce a obține, între altele, înființarea unei arhiepiscopii autocefale a aromânilor, cu sediul la Ohrida, vechea Justiniana Prima, socotită a fi fost metropola bisericească a romanității balcanice.

Programul lui Panu, în acord cu linia politică fixată de Bolintineanu, încurajarea culturală a menținerii ființei etnice românești a aromânilor, fără revendicări politice teritoriale în Peninsula Balcanică și în spiritul lealității lor față de Poarta otomană, a stat la baza întregii acțiuni românești în „chestiunea aromânească”. El a fost realizat în etape, pe măsura consolidării statului român, ca putere neatârmată în Sud-Estul Europei, cu sprijinul și prin intervenția tot mai directă a acestuia. Între 1865 și 1870, a funcționat la București un institut special, în care au fost formați ca învățători și

întemeietori de școli tineri aromâni recrutați cu ajutorul arhimandritului Averchie (Atanasie Iaciu Buda), aromân atonit câștigat cauzei și al junimistului de origine aromână Ioan Caragiani, profesor universitar la Iași. După ce, în 1864, din inițiativă personală, susținută indirect de statul român, D. Atanasescu întemeiease prima școală românească la Târnova, acești tineri au pornit la îndeplinirea operei lor de apostolat național. După dobândirea independenței, în urma războiului ruso-româno-turc, acțiunea românească în Peninsula Balcanică a căpătat o amploare considerabilă și o mai bună organizare, sub controlul direct al statului. În 1879, a fost înființată Societatea de Cultură Macedo-Română condusă de un consiliu de 35 de personalități, reprezentând toate orientările politice din România și reunind figuri de prestigiu ale vieții culturale și spirituale (Mitropolitul primat Calinic, ca președinte, V.A. Urechia, ca secretar, Dimitrie și Ion Ghica, D. Brătianu, C.A. Rosetti, I. Câmpineanu, Gh. Chițu, N. Ionescu, Chr. Tell, M. Ghermani, Dr. Kalinderu, D.A. Sturdza, T. Maiorescu, V. Alecsandri, I. Caragiani), precum și câteva notabilități aromânești din lumea afacerilor. Societatea de Cultură Macedo-Română, organism neguvernamental, dar cu funcții deosebit de importante în conducerea acțiunii culturale românești la sud de Dunăre, recunoscută ca persoană juridică prin votul aproape unanim al Parlamentului României, și-a propus întemeierea unui episcopat românesc pentru aromâni în dependență de Biserica Ortodoxă Română autocefală, întemeierea unui internat pentru bursierii români din Turcia, subvenționarea publicațiilor și a propagandei românești de către guvernul țării și de către biserică. Sprijinită direct de regele Carol I, mișcarea de rezeșteptare națională a aromânilor a devenit un obiectiv al politicii balcanice a României și a fost controlată tot mai mult de stat, care o subvenționa și încuraja. Beneficiind de sume considerabile din bugetul statului, pusă sub îndrumarea și controlul unui inspectorat special, încredințat pentru multă vreme puternicei personalități a lui Apostol Margarit, rețeaua de școli românești din Balcani ajunsese, în preajma războaielor balcanice, să numere peste 100 de școli primare, un liceu la Bitolia-Monastir și o Școală comercială la Salonic. Intervenind pe lângă Poartă, România a obținut, încă din 1879, recunoașterea dreptului de a înființa școli românești pentru aromâni, apoi dreptul de a se folosi limba română în bisericile românești, smuls Patriarhiei ecumenice în 1889 și confirmat printr-o iradea în 1891, niciodată însă organizarea bisericească a aromânilor într-un episcopat propriu. În 1905, printr-o iradea, sultanul a recunoscut aromânilor calitatea de millet, de naționalitate distinctă, și dreptul de a se autoadministra în comunele proprii. După revoluția junilor turci, aromânii au ajuns chiar, în calitate de naționalitate cu drepturi egale celorlalte, să fie reprezentați în parlament și să dea înalți demnitari guvernului. Dacă luăm în considerare și mișcarea de cultivare literară a dialectului aromân care a urmat dezvoltării școlilor românești și care a produs câțiva poeți și prozatori de calitate (Constantin Belimace, Nuși Tulliu, Zicu Araia, Nicolae Batzaria, George Murnu, Marcu Beza) am fi tentați să conchidem că idealul lui Nicolae Bălcescu fusese atins și că aromânii, redeveniți conștienți de românitatea lor, constituiau, la începutul secolului nostru, un bastion îndepărtat al națiunii române în Peninsula Balcanică.

În realitate, cu toate rezultatele într-adevăr spectaculoase pe care le-a înregistrat până în ajunul războaielor balcanice, mișcarea de redeșteptare națională a aromânilor nu a izbutit să consolideze durabil ființa etnică a acestui ultim guup de reprezentanți ai romanității în Peninsula Balcanică, ci numai să recupereze o parte dintre ei în folosul națiunii și statului român. Ca instrument de politică externă, chestiunea aromânească a oferit României posibilitatea de a susține Imperiul otoman, contribuind la asigurarea acelei formule de echilibru european care era favorabilă propriei sale dezvoltări, apoi să intervină în calitate de arbitru în conflictele inter-balcanice, prezidând pacea de la București din 1913 și dobândind Cadrilaterul dobrogean. Dar chiar prin această pace de la București erau pierdute garanțiile pentru dezvoltarea liberă a ființei etnice a aromânilor ca români. Reglementarea statutului lor, după împărțirea moștenirii Imperiului otoman între statele naționale balcanice, a fost făcută printr-un simplu schimb de scrisori între Titu Maiorescu, președintele Consiliului de miniștri român și șefii guvernelor balcanice. Deși se angajaseră să respecte existența școlilor și bisericilor românești și să sprijine înființarea episcopatului pentru aromâni, nici unul din statele balcanice, cu excepția Greciei, nu și-a respectat angajamentele. Școlile românești au fost desființate, folosirea limbii române în biserici interzisă, aromânii asimilați intensiv în Iugoslavia, Bulgaria și, mai târziu, chiar în Albania. În Grecia, îndatorată României pentru medierea normalizării raporturilor cu Turcia, au fost tolerate școlile și bisericile românești, nu însă recunoscute oficial diplomele de studii eliberate de ele. Absolvenții școlilor românești din Peninsula Balcanică nu aveau altă cale de urmat pentru a-și împlini personalitatea decât să emigreze în România, ceea ce au și făcut, încurajați de statul român care le acorda cu ușurință cetățenia, în baza certificatelor de naționalitate eliberate de Societatea de Cultură Macedo-Română. Exodul aromânilor românizați către țară a fost masiv după ce, în urma schimbului de populație cu Turcia, în 1925, Grecia a colonizat circa un milion de etnici greci din Asia Mică în Macedonia, unde i-a împroprietărit, contribuind indirect la dislocarea aromânilor. Un număr destul de mare de aromâni au fost colonizați în Cadrilaterul dobrogean, de unde însă au fost siliți să se strămute, în 1940, după cedarea acestuia către Bulgaria. După al doilea război mondial, guvernul comunist român a închis chestiunea aromânească, renunțând la școlile și bisericile care mai rămăseseră în ființă și lichidând bunurile lor.

Scurta istorie a afirmării și alienării etnice a aromânilor pe care am schițat-o aici nu ar fi completă, dacă nu am aminti și încercările, dovedite utopice, de a-i grupa pe aromâni într-o formațiune statală proprie. Cea dintâi, încă insuficientă cercetată, este încercarea de la sfârșitul secolului al XIX-lea, în care Ioan Caragiani pare să fie jucat un rol pe cât de important, pe atât de discret, de a crea un stat româno-albanez, de tip cantonal elvețian. O a doua încercare, în același sens, a fost întreprinsă în timpul tratativilor de pace de după primul război balcanic, cu sprijinul guvernului român, de un grup de fruntași aromâni, în frunte cu George Murnu. A treia încercare a avut loc în 1917, în timpul primului război mondial, în condițiile ocupării regiunii Zagori-Pind de către trupele italiene. Localnicii aromâni au avut atunci inițiativa proclamării unei formațiuni autonome în această regiune de maximă și veche concentrare a populației românești. Deși a eșuat foarte curând, proiectul acestei

forme de organizare politică a fost adus în fața Conferinței de pace de la Paris, în 1919, de o delegație aromânească în fruntea căreia se găsea tot profesorul George Murnu, fără să fie luat în considerare de marile puteri. În sfârșit, ultima încercare de a da aromânilor din Pind o organizare politică autonomă a fost nesăbuita tentativă a unor elemente de extremă dreaptă românești, dezavuate de mareșalul Ion Antonescu, de a crea, sub oblăduirea Axei, în timpul ocupării Greciei de către nazisți și fasciștii italieni, un principat aromânesc, în anii celui de al doilea război mondial. Toate aceste tentative sortite eșecului prin însăși natura împrejurărilor balcanice, merită totuși în viitor osteneala unui studiu atent, științific, nu mai puțin decât inițiativa aromânești, de cu totul altă valoare și calitate de așezare a păcii între națiuni în Macedonia și în întreaga Peninsulă Balcanică pe bazele unei organizări politice de tip federal sau confederal.

În zilele noastre, în condițiile restructurării ordinii politice europene, după implozia sistemului de tip imperial sovietic și dezmembrarea Iugoslaviei, ultimii supraviețuitori ai romanității balcanice, aromânii, sunt chemați tot mai insistent să-și redefinească și afirme identitatea etnică. Îndemnurile vin din diferite direcții, din partea unor grupări mai mult sau mai puțin organizate de intelectuali de origine aromână, promotori ai unor strategii de salvagardare a specificității etno-lingvistice a vlahilor adesea divergente, ca și ideologiile politice de care sunt legați cei ce le formulează. Frământările, nu foarte profunde până acum, generate de aceste inițiative, relevante pentru spiritul vremii noastre, merită și ele un studiu științific competent și responsabil.